

بایستگی سوادآموزی رسانه در خانواده

اعظم نوری*

اشاره

یکی از بزرگ‌ترین شاخصه‌های زندگی امروز بشر، گسترش فضای رسانه‌ای و ارتباطات جهانی است. از اواسط قرن بیستم، دوره تاریخی جدید آغاز شد که در پی آن صنایع سنتی که با انقلاب صنعتی به اوج خود رسیدند، بر روی فناوری اطلاعات متمرکز شدند؛ از این رو عصر حاضر عصر رایانه، عصر دیجیتال یا عصر رسانه‌های جدید شناخته می‌شود. در این دوره، شبکه‌های اطلاعاتی به شدت گسترش یافتند و حجم زیادی از داده‌ها در هر لحظه منتقل می‌شود و پیام‌های فرهنگی، اقتصادی و... در حجم وسیعی در ذهن و ضمیر ناخودآگاه مخاطبان جای می‌گیرد. این شرایط زندگی انسان را نیز دستخوش تغییرات شگرفی کرده است؛ تا جایی که بسیاری از افراد به دنیا و زندگی از دریچه رسانه می‌نگرند و در برخی مقهور و تسلیم جاذبه‌های ظاهری و فریبنده رسانه‌ها و القائات آنها می‌شوند. تغییر سبک زندگی این افراد تحت تأثیر این فضا، نشان از تغییرات فراوان فضای فکری و عقیدتی آنها دارد؛ از این رو داشتن قدرت تحلیل و هوشیاری مخاطب در ارتباط با رسانه‌ها و آگاهی از اینکه هر پیام با چه هدفی و از طرف چه کسانی ارائه می‌شود، می‌تواند در زندگی امروز برای تعامل با رسانه‌ها به ما کمک کند؛ امری که از آن به سواد رسانه‌ای تعبیر می‌شود. این موضوع نیازمند آموزش است و اولین محفل آن بستر خانواده است؛ زیرا مانند دیگر مسائل که اساس آن را در خانواده می‌آموزیم، اولین مواجهه ما با رسانه‌ها نیز در بستر و محیط خانه و خانواده است؛ بنابراین لازم است نوع تعامل با این رسانه‌ها را نیز در خانواده آموزش دهیم تا اثری عمیق و طولانی مدت در روان و ذهن فرزندان هر خانواده داشته باشد.

* کارشناس ارشد رشته تفسیر، پژوهشگر مطالعات زنان و خانواده جامعه الزهری (ع)

مفهوم‌شناسی

تعاریف گوناگونی برای سواد رسانه‌ای مطرح شده است؛ اما در تعریفی جامع و مختصر می‌توان گفت سواد رسانه عبارت است از: توانایی دستیابی، تحلیل، ارزیابی و خلق پیام‌های جدید از میان متون مختلف.^۱ صاحب‌نظران علم ارتباطات، سواد رسانه‌ای را مفهومی می‌دانند که در پنج پرسش زیر مطرح می‌شود:

۱. چه کسی پیام‌های رسانه‌ای را می‌آفریند؟
۲. کدام‌یک از فنون رسانه‌ها برای جلب توجه مخاطبان استفاده شده است؟
۳. چگونه افراد مختلف، قضاوت‌ها و تفسیرهای گوناگونی از پیام‌های یکسان دارند؟
۴. ارزش‌ها و سبک‌های زندگی که در رسانه‌ها ارائه می‌شوند، کدام‌اند؟
۵. هدف سازندگان و آفرینندگان پیام چیست؟^۲

هدف از داشتن سواد رسانه‌ای

پرسشی طرح می‌شود که چرا باید سطح اطلاعات و سواد رسانه را در جامعه به‌ویژه میان خانواده‌ها و نسل جدید بالا برد؟ در پاسخ به این پرسش می‌توان گفت در شرایط حاضر و بمباران اطلاعاتی توسط رسانه‌هایی که بیشتر توسط بیگانگان و دشمنان اسلام و ایران انجام می‌شود، مردم باید در مواجهه با آنان بتوانند هرچه رسانه‌ها می‌خواهند ما را به آن باور برسانند، تشخیص بدهند؛ اطلاعات غلط، تعصب‌ها و دروغ‌ها را نپذیرند؛ بین زندگی در واقعیت و فضای مجازی تفکیک قائل شوند؛ داده‌ها را بر اساس تجربه‌های خود، باورها و اعتقادات و مسائل فرهنگی خود ارزیابی کنند و حتی بتوانند بر اساس آنها پیام‌های رسانه‌ای را تولید و توزیع نمایند. بر این اساس برای افزایش سطح سواد خانواده در استفاده صحیح از فضای مجازی و مصون ماندن از پیامدهای غیراخلاقی آن، باید افزون بر برنامه‌ریزی و ارائه آموزش‌های مناسب توسط نهادهای دولتی، خانواده‌ها نیز در جایگاه یک وظیفه اخلاقی و شرعی در راستای مهارت‌افزایی در این باره بکوشند. خداوند متعال در این باره می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا

۱. نصرت‌الله نعمتی و دیگران، «مطالعه سطح سواد رسانه‌ای در کاربران رسانه‌های اجتماعی»، ص ۱۴۶.

۲. علی‌رضا تاجریان، «مدیریت استراتژیک رسانه در مواجهه با سواد رسانه‌ای مخاطب، کنفرانس بین‌المللی مدیریت رسانه»، ص ۱۲۷.

أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ؛^۱ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست نگه دارید».

در تفسیر این آیه، امام صادق علیه السلام فرموده‌اند منظور از آیه این است که اوامر و نواهی الهی را به خانواده خود اعلام کنید؛ اگر به آن عمل کردند که هیچ، اگر هم عامل به آن نبودند، شما به وظیفه خود عمل کرده‌اید. در روایتی می‌خوانیم: رحمت خدا بر کسی که به خانواده‌اش هشدار دهد که مراقب نماز و روزه و زکات و فقرا و یتام و همسایگان‌تان باشید.^۲

ضرورت‌های آموزش نوع تعامل با رسانه در خانواده

اینترنت و فضای مجازی، دارای قابلیت‌هایی هستند که امروزه دیگر رسانه‌ها را مغلوب کرده‌اند و خواه‌ناخواه وارد زندگی انسان امروز شده و جزئی جدایی‌ناپذیر از روزمرگی‌ها هستند. وقتی به آسیب‌های احتمالی آن می‌پردازیم، ممکن است بیان شود که ما به زندگی سنتی و دور از رسانه‌های روز رو آوریم تا از آسیب‌های آن نیز در امان باشیم. اما چنین موضوعی در زندگی واقعی امری محال است. شاید در گذشته محقق می‌توانست تنها در کنج کتابخانه‌ای به تحقیق و پژوهش بپردازد؛ اما امروزه با بهره‌گیری از ارتباطات جهانی در فضای مجازی، می‌تواند به جدیدترین تحقیقات انجام‌شده در اقصی نقاط جهان دست یابد و برای آموزش و پژوهش از آنها بهره‌برد. اگر تنها راه ارتباط در تبلیغ دین گذشته، ارتباطات فیزیکی و سفرهای تبلیغی بود، امروزه با استفاده از رسانه می‌توان معارف دین را با زبان علم و هنر به اقصی نقاط جهان رساند. همچنین برای اموری عادی مانند ثبت‌نام‌ها، پیگیری اخبار روز، آموزش در زمینه‌ها و عرصه‌های مختلف، نیازمند فضای رسانه هستیم. در سیره بزرگان دین نیز آمده است که این بزرگواران هرگز خود را محدود و مقید به استفاده از برخی امور نمی‌کردند و همواره در صورت امکان از وسایل نوین بهره‌می‌بردند.

همچنین برخی روایات بیان‌کننده آن است که امام زمان علیه السلام از وسایلی استفاده می‌کند که می‌تواند معجزه به شمار آید یا آنکه معجزه نیست و تنها استفاده از فناوری‌های نوین باشد. امام صادق علیه السلام فرمود: «هنگامی که کارها به امام مهدی علیه السلام می‌رسد، خداوند هر نقطه فرورفته‌ای از

۱. تحریم: ۶.

۲. محسن قرائتی، تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۲۸.

زمین را برای وی مرتفع و هر نقطه مرتفعی را پایین می‌برد، چنان‌که تمام دنیا نزد او مانند کف دست خواهد بود.^۱ شاید این موضع نیز ناظر به برخی تکنولوژی‌هایی باشد که اکنون نیز وجود دارد و تمام کره زمین را می‌توان با آن رصد کرد.

ممکن است برخی از والدین به دلیل وجود آسیب‌های مختلف در فضای مجازی، بخواهند فرزندان خود را از فضای مجازی دور کنند؛ اما درحقیقت تنها آنها را از دست‌یابی به امکانات روز و یک مهارت لازم محروم کرده‌اند که دیر یا زود فرزند آنها به استفاده از فضای مجازی رو خواهد آورد، اما بدون آموزش و مهارت لازم در استفاده از این ابزار. امام علی علیه السلام فرموده‌اند:

لَا تَقْسِرُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى آدَابِكُمْ، فَإِنَّهُمْ مَخْلُوقُونَ لِزَمَانٍ غَيْرِ زَمَانِكُمْ؛^۲

فرزندانتان را به انجام آداب خودتان واندازید؛ زیرا آنان برای زمانی غیر از زمان شما آفریده شده‌اند.

استفاده از امکانات زمان تحصیلات دانشگاهی، فناوری‌های روز، مانند رایانه و وسایل ارتباط جمعی و شبکه‌های اجتماعی و...، چه بسا مصداقی از سخن امام علی علیه السلام باشد که فرمود: «الْعَالِمُ بِزَمَانِهِ، لَا تَهْجُمُ عَلَيْهِ اللَّوَابِسُ؛^۳ کسی که عالم به زمان باشد، شبهه‌ها بر او هجوم نمی‌آورند».

داشتن سواد رسانه در جهان امروز می‌تواند مصداق مهمی از آگاهی و دست‌یابی به علوم زمان و دوری از شبهات و فتنه‌های آن باشد.

پیامدهای وجودداشتن سواد رسانه‌ای در فرد و خانواده

داشتن اطلاعات کافی و مهارت استفاده بهینه از فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی - همان‌طور که گذشت - سبب مصونیت از آسیب‌های احتمالی و حتی توانمندی بیشتر و داشتن قدرت تعامل با محیط و دیگر افراد در زمینه‌های مختلف است؛ اما استفاده بدون برنامه و نداشتن سواد رسانه، آسیب‌هایی به دنبال دارد که به اختصار برخی از آنها بیان می‌شود:

الف) اعتیاد اینترنتی: یکی از مهم‌ترین آسیب‌های فضای مجازی، اعتیاد اینترنتی است که

۱. محمد بن علی ابن بابویه، کمال‌الدین و تمام النعمه، ج ۲، ص ۶۷۴.

۲. عبدالحمید بن هبة الله ابن ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۲۰، ص ۲۶۷.

۳. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۱، ص ۳۰۷.

نوعی اختلال و بی‌نظمی و سواسی است؛ در واقع افرادی که دچار این نوع اعتیاد می‌شوند، دارای نشانه‌های خستگی، کم‌تحرکی، اضطراب، افسردگی و تنهایی و انزواطلبی و ... هستند. بر اساس قاعده «لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام»، آنچه موجب ضرر و زیان بر انسان باشد، ممنوع و حرام است؛ پس به یقین اعتیاد اینترنتی نیز از مصادیق آن به شمار می‌رود.

برخی از والدین به بهانه اشتغال‌های مختلف یا بی‌حوصلگی، فرزندان‌شان را در فضای مجازی به حال خود رها می‌کنند و هیچ قاعده یا قانونی را برای زمان استفاده از آن برای فرزندان‌شان در نظر نمی‌گیرند. بر اساس پژوهش‌ها این کودکان، کم‌کم دچار عوارضی مانند خودنمایی و رقابت کاذب با دیگران، قطع ارتباط صمیمانه با دیگران، تخریب ساختار مغزی و افسردگی و سواس فکری و عملی خواهند شد.^۱

ب) آسیب‌های جسمی: مدیریت نداشتن در استفاده از فضای مجازی و اعتیاد به آن، سلامت جسمانی افراد را دچار آسیب می‌کند؛ کم‌تحرکی، خستگی چشم، چاقی و اضافه‌وزن از جمله این آسیب‌ها هستند. در حدیثی از امام رضا علیه السلام آمده است: «كُلُّ امْرِئٍ يَكُونُ فِيهِ الْفَسَادُ حَرَامٌ ضَارًّا لِلْجِسْمِ وَفَسَادٌ لِلنَّفْسِ»^۲ هر امری که در آن فساد است و به روح و جسم ضرر می‌زند حرام است.^۳

ج) نبود حریم خصوصی: حریم خصوصی قلمرویی از زندگی هر شخص است که آن شخص به لحاظ عرفی یا با اعلان قبلی در چارچوب قانون، انتظار دارد دیگران بدون رضایت وی بدان وارد نشوند، بر آن نظارت نکنند، به اطلاعات درباره آن دسترسی نداشته باشند، به آن قلمرو تعرض نکنند و اموری مانند اماکن و منازل، محل کار، اطلاعات شخصی و ارتباطات خصوصی، حریم شخصی هر فردی به شمار می‌آیند.^۳ پس هر نوع اقدامی از طرف کاربران که موجب آزار و اذیت دیگر کاربران شود یا اقدام‌هایی که سبب برهم‌زدن امنیت و آرامش و تشویش اذهان شود، نقض حریم خصوصی به شمار می‌آید. بسیاری از کاربران بدون اطلاعات کافی و تنها برای جلب مخاطب یا خودنمایی، حریم خصوصی خود و دیگران را به

۱. خطر اعتیاد اینترنتی، خبرگزاری جمهوری اسلامی ۲۶ دی ۱۴۰۰، کد خبر ۸۴۵۹۴۶۴۶.

۲. الفقه المنسوب للامام الرضا، ج ۱، ص ۲۵۰.

۳. بونس فتحی و خیرالله شاهمرادی، «گسترده و قلمرو حریم خصوصی در فضای مجازی»، ص ۲۳۳.

نمایش می‌گذارند یا اینکه با ثبت اطلاعات شخصی در فضای مجازی، به دام هکرها می‌افتند که مشکلات زیادی برای آنها به وجود می‌آید.

د) فردگرایی و تضعیف خانواده: یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های خانواده، همدلی و همراهی اعضای خانواده و دستیابی به کارکردهایی از قبیل ارضای نیازهای عاطفی، تربیت فرزندان و ... است. متأسفانه با نبود مدیریت در استفاده از شبکه‌های اجتماعی و دیگر رسانه‌ها این کارکردها کم‌کم در محیط خانواده رنگ می‌بازد. متأسفانه گاهی در خانواده‌ها دیده می‌شود هرکدام از اعضا در گوشه‌ای غرق در فضای مجازی به دنبال علایق و سرگرمی‌های خود هستند و خبری از گفتگوها و ارتباطات عاطفی میان اعضا نیست؛ همچنین با نبود تقوا در فضای مجازی، گاهی زن و شوهر هر کدام درگیر ارتباطات ناسالم در فضای مجازی یا دچار ذهن مقایسه‌گری می‌شوند یا مجذوب دنیای تجملی نمایش داده‌شده در این فضا می‌شوند و به تدریج احساس نارضایتی می‌کنند که این امر تأثیر زیادی در تضعیف و گسست خانواده خواهد داشت؛ چراکه همگی از دریچه نگاه طراحان و صاحبان اصلی این سایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی به دنیا می‌نگرند و زمانی که قدرت کنترل نگاه و افکار خود را نداشته باشند، درگیر انزوا و افسردگی یا دیگر گناهان خواهند شد. چه زیبا شاعر در این باره بیان می‌کند:

ز دست دیده و دل هر دو فریاد که هر چه دیده بیند دل کند یاد
بسازم خنجری نیشش ز فولاد زخم بر دیده تا دل گردد آزاد

سخن پایانی

خانواده مهم‌ترین نهاد جامعه انسانی و محل اصلی آموزش‌های لازم برای زندگی و تعامل با محیط اجتماع، کنش‌های لازم و مناسب با مسائل مختلف به اعضای خویش است. با توجه به شرایط و ملزومات روز، آموزش سواد رسانه یکی از مهم‌ترین وظایف خانواده است. والدین می‌توانند با افزایش آگاهی‌های خود در این زمینه که یک مسئولیت مهم دانسته می‌شود، افزون بر رشد خود، زمینه آموزش مناسبی را برای فرزندان خود فراهم کنند و از فرصت‌های موجود رسانه در ترویج سبک زندگی اسلامی مانند الگوآفرینی دینی، ترویج ارزش‌هایی مانند جهاد و شهادت و خدمت‌رسانی، معرفی سرگرمی‌ها و تفریح‌های سالم، گسترش تعالیم دینی و ارزشی مساجد در مقابل بمباران اطلاعاتی غرب بهره ببرند. متأسفانه دیده می‌شود برخی ارزش‌ها به دلیل بسط

رسانه‌های غربی که رهبر معظم انقلاب از آن در جایگاه «شیخون فرهنگی» نام می‌برند، به‌مرور کم‌رنگ می‌شود؛ حتی برخی از افراد در فعالیت‌های خود در شبکه‌های اجتماعی، قدرت و شجاعت بیان عقاید واقعی خود را ندارند؛ زیرا ترس از دست‌دادن طرفدارانشان را دارند یا نمی‌خواهند مورد تمسخر و توهین و ... قرار گیرند. برخی از افراد به‌ویژه نوجوانان نیز با ژست روشنفکری به دلیل نداشتن آموزش‌های مناسب به‌تبع بلاگرها و سلبریتی‌ها در فضای مجازی، عقاید غلط آنها را دنبال می‌کنند و حتی گاهی از ارزش‌های ملی و دینی یا نامی نمی‌برند یا خود را بی‌اعتقاد معرفی می‌کنند. رسانه در همه ادوار تاریخ متناسب با زمان قدرت زیادی داشته است؛ اگر معاویه در زمانی با استفاده از اهرم‌های مالی، تبلیغی، تهدید و تبعید، موجب شد علی علیه السلام را در منبرها لعن کنند و سبب شد مردم شام بنی‌امیه را تنها اقوام پیامبر صلی الله علیه و آله بشناسند،^۱ باید بدانیم رسانه‌های امروز در دست دشمنان اسلام به‌مراتب قدرتمندتر هستند و با اصول روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و ... و با هزینه‌های کلان قصد مبارزه با گسترش اسلام راستین و تفکر شیعی را دارند. بر این اساس می‌توان گفت تنها راه مقابله، داشتن رسانه‌های ملی و سواد رسانه‌ای فراگیر در همه مردم است که آموزش و نهادینه‌کردن آن بر عهده خانواده است.

۱. عبدالحمید بن هبة الله ابن ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۷، ص ۱۵۹.

کتابنامه

قرآن کریم

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغه، قاهره: دار احیاء الکتب العربیه، ۱۹۶۱ م.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، کمال الدین و تمام النعمه، تصحیح: علی اکبر غفاری، چ دوم، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۹۵ ش.
۳. تاجریان، علی رضا، «مدیریت استراتژیک رسانه در مواجهه با سواد رسانه‌ای مخاطب»، ماهنامه مدیریت رسانه، ش ۱۳، ۱۳۹۴ ش.
۴. فتحی، یونس و خیرالله شاهمرادی، «گسترده و قلمرو حریم خصوصی در فضای مجازی»، مجله حقوقی دادگستری، ش ۹۹، پاییز ۱۳۹۶ ش.
۵. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، تصحیح: محمدباقر بهبودی، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶ ش.
۶. نعمتی، نصرت‌الله و دیگران، «مطالعه سطح سواد رسانه‌ای در کاربران رسانه‌های اجتماعی»، فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین، ش ۱۶، ۱۳۹۷ ش.